

1) Kosztolányi Dezső: Kösöntyü, *A Hét*, 1910. dec. 11., 794. 2) Az ihlet percze, *A Hét*, 1910. jún. 19., 394. 3) Beteg csókok, *Nyugat*, 1909. szept. 1., 268.

1208. Lásd: Forrásjegyzék, 1–5.

1209. A korábban már hivatkozott vers adatait újra hozzuk: Kosztolányi Dezső: Boszorkányos este, *Nyugat*, 1908. márc. 1., 287.

1210. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1912. júl., in *Levelezés-Réz*, 232.

1211. „Én korrigálom új, nagy kötetemet, a Mágia-t, amely Tevan kiadásában jelen meg, kora ősszel.” – Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1912. júl. 23.], in *Levelezés-Réz*, 235.

1212. „A kötetemhez nyomasson plakátot, amelyet minden könyvkereskedő kitesz a kirakatába: »Most jelent meg *Kosztolányi Dezső* új verseskönyve, a *Mágia*.» Csak ennyit. De ez a terjesztés feltétlenül szükséges eszköze.” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, [Budapest, 1912. szept.], in *Levelezés-Réz*, 238.

1213. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Dezső új verskötete, *Világ*, 1912. szept. 1., 18.

1214. Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1912. [nov.], in *Levelezés-Réz*, 243.

1215. Kosztolányi Dezső levele Kiss Józsefnek, Budapest, 1912. nov., in *Levelezés-Réz*, 243.

1216. Kosztolányi Dezső levele Babits Mihálynak, Budapest, 1912. nov., in *Levelezés-Réz*, 243–244.

1217. Babits Mihály: Az irodalom karácsonya, *Nyugat*, 1913. jan. 16., 81–85.

1218. Babits, 1913, i. m., 81–85.

1219. [Szerző nélkül]: Mágia, *Vasárnapi Újság*, 1912. dec. 15., 1011.

1220.S. [=Sík Sándor]: Kosztolányi Dezső: Mágia, *Élet*, 1913. jan. 5., 24.

1221. [Szerző nélkül]: Mágia. Kosztolányi Dezső versei, *Új Idők*, 1913. jan. 26., 130.

1222. Göndör Ferenc: Kosztolányi Dezső: Mágia, *Népszava*, 1913. márc. 6., 2–3.

1223. „[E]gy elsőrangú német költő, aki most Svájcban tartózkodik, mindkettőnk közös érdekében le akarja fordítani az egész Mágia-t. Kérem, tegyen azonnal postára egy példányt [...]” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1917. jan. [29.], in *Levelezés-Réz*, 397.

1224. „Nagyon kérem, tegye azonnal postára a *Szegény kis gyermek panaszai teljes kiadását* és a *Mágia*-t, [...] Több ízben kértem Önt már erre, de mindig foganat nélkül. Nekem e könyvek elküldése igen fontos, minthogy az illető úr a fordító, aki svájci és német lapokban elhelyezi verseimet és cikkeket közöl a munkáimról.” – Kosztolányi Dezső levele Tevan Andornak, Budapest, 1917. júl. 12., in *Levelezés-Réz*, 403.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

5.

*Becstelenség besúgónak lenni,
apja nevét a gyerek szégyelli:
leggyalázatosabb szerep a világon,
inkább az öngyilkos Halált választom.*

Ezeket a sorokat én írtam, de írhatta volna Jobbágy Károly, aki barátja feljegyzése szerint „képes lett volna az öngyilkosságra, hisz becstellenül élni és besúgónak lenni, hogy valamikor a gyereke szégyellje az apja nevét, a leggyalázatosabb szerep a világon. Inkább a halál, mint ez, mondta.” Bevallom, Jobbágy költészete nem ragadott magával, sőt továbbra sem ragad, a költőről alkotott véleményem mégis revideálnom kell. Az idézetet a barát beszervezett ügynökként adta írásba az állambiztonsági szolgálatnak. A magyar irodalom 56-tól a rendszerváltásig húzódó besú-

gás központú, kétezer-kétszáz oldalas lesújtó története (Szőnyei Tamás: *Titkos írás*) szerint ez a szabályszerű viselkedés. Kirívóan nem az viszont, amit Jobbágy produkált. A költő a szervek maradandó figyelmét az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában megjelent verse, lírai felfedezésnek aligha nevezhető, „Dávid harcolt Góliát ellen” sorával vívta ki, de a patetikus zárósorokra se esztétikai okokból néztek ferde szemmel.

*Életet adunk Szabadságért cserébe.
És ha a Sors minket így büntet,
mert hogy túrtünk tíz éven át,
felmutatjuk véres fejünket (...)*

Jobbágy 1956 augusztusában egy író-olvasó találkozón ismerkedett meg Farkas József mátészalkai tanár-könyvtárossal, akit a forradalom után egy évvel terhelő adatok alapján szerveztek be. Az év végi jelentése szerint a gimnáziumi tanárként dolgozó Jobbágy elmondta, hogy „ötvenhatos verseit az ellenforradalmi cselekmények miatt őrizetben lévő M.I. felesége csempészte ki Kanadába.” Farkas 1958 tavaszán közölte tartótisztjével, hogy Jobbágy azt tanácsolta neki, zárkózzék el a közélettől, mert aki hallgat, azt elfelejtik. Júliusi jelentése szerint a költő felesége révén egy elégetendő levelet küldött neki. Ebben megírta, hogy két hónapja zaklatja a politikai rendőrség, a Kanadába küldött versek egy példányával. Ha segít nekik, nem lesz semmi baj, mondták, de ő tudja, mit jelent ez. „Maradj erős” – küldte ölelését a költő, és figyelmeztette, hogy bizonyára őt is keresi majd a rendőrség. Ő, természetesen a tartótiszttel egyeztetve, írt is neki később, hogy így történt, de semmi terhelőt nem mondott róla.

1960 nyarán a baráti ügynök hosszú dolgozata arról informál, hogy meglátogatta a költőt, aki elmondta neki, „az elmúlt év során az állambiztonsági szervek tudomására jutott, hogy a *Tigrisek lázadása* című kötet K.M. muzeológuson keresztül Nyugatra került. Azt az ajánlatot kapta, ha kapcsolatba lép az állambiztonsági szervekkel és híryanagot szolgáltat az irodalmi élet területéről, akkor nem lesz bántódása. Aláírta a nyilatkozatot, elmondása szerint azzal a feltétellel, hogy az említett személynek nem lesz bántódása. Ez a dolog nagyon felkavarta és arra az elhatározásra jutott, hogy öngyilkosságot fog elkövetni. Megírta a búcsúleveleket is, amiket Veres Péternek és másoknak akart elküldeni. Ezt az elhatározását közölte az illetékes összekötőjével, aki elmondása szerint nagyon megijedt, és kérte, hogy ne csináljon semmit, értesíti a feletteseit. Egy idő múltán gépkocsival elvitték Pesten kívül egy vendéglőbe, és ott hosszú, erőszakos vita alakult ki, de csak tartotta magát, és nem állt kötélnek. Közben kezdett írogatni, és a mongol küldöttség fogadásán, ahová mongol versei miatt maga is hivatalos volt, beszélt Münnich elvtárral is. Végül behívták a rendőrségre, és egy borítékban ott volt a kötelezvénye. A tisztt odaadta neki, és egy doboz gyufát is mellékelte hozzá azzal, hogy a szemé előtt égesse el a nyilatkozatot. Ekkor Jobbágy azt mondta, hogy bár tudom, hogy fényképmásolatot készítettek róla, mégis megnyugszik. Felhívták a figyelmét, hogy erről senkinek se beszéljen. (Nem is beszélt!!!) Jobbágy elmondása szerint képes lett volna az öngyilkosságra, hisz becstelenül élni és besúgónak lenni, hogy

valamikor a gyereke szégyellje az apja nevét, a leggyalázatosabb szerep a világon. Inkább a halál, mint ez, mondta. Azóta nyugton hagyják.”

Ilyen felkavaró történetet többet nem volt módom olvasni. Jobbágy konfliktusa, konfliktus megoldási kísérlete, tiszta szavai abszolút hitelesek. Egy szokatlanul derék, vergődő ember szólal meg, aki nem képes mellébeszélni. Ha nyomásra pillanatnyilag megbotlik, akkor is ügyel a neki segítő másokra, meg vélt barátjára, nehogy miatta baj érje őket. Előrevetíti a belső parancs erejét. Elemi erkölcsi érzéseihez tartania kell magát, jöhet tél, jöhet nyár. Neki – versei mindvégig tanúsítják – az van a tollán, ami a szívében. Ő mindent komolyan vesz, amit mindnyájunknak komolyan kellene venni. Nemcsak a szigorúan nagybetűvel írandó Szabadságért szigorúan nagybetűvel feláldozandó Életet, hanem például a *Búcsút az iskolától*:

*Búcsúzunk attól, aki minket
éveken át a jóra intett (...)
Volt otthonunk és legtöbbünknek
anyánk, apánk – ki kísért minket;
de amit ők nem tudtak adni,
azt kaptuk itt nyolc év alatt mi.*

*Még fájóbb neki a Szomorú szerelem:
(...) felzokog,
mert oly sokat van egyedül.*

*A nő, ki nős embert szeret,
sok rossz asszonynál többet ad,
hitet, szerelmet, életet,
türelmet, ifjú álmokat...*

Ha utánajár, bárki ellenőrizheti e sorok igazságát. És van-e nemesebb dolga a költőnek, mint egyértelműen, férfiasan védeni a gyengébb nemet, megfogalmazni a felismert igazságot? Akkor is, ha a sors gyakran igazságtalan – ezt nem Jobbágy egyik verséből idéztem, habár szintén jól illik oeuvrejébe. Némiképp az enyémétől eltérő fogalmazásban így jellemzi egy kritikus-szerkesztő 1958-ban: „Költészetének őszinte népi hangja keltett feltűnést, formai hiányosságai ellenére. A mai élet problémái senkinél olyan nyíltan, széles skálában nem jelentkeztek, mint nála.” Kár, hogy ilyen tiszta léleknek nem adatott jelentékeny tehetség, pedig igazán rászolgált. Megérdemelte volna. Még nagyobb kár, hogy legfőbb akadálya éppen a karakterét átható, komplexitástól-aszimmetriától ment elmeműködéssel függött össze, amitől tiszta lelke elválaszthatatlan volt.

Besúgója nyilván ezzel élt vissza, de odium Jobbágyot egyáltalán nem terheli. Se szeri, se száma a rá nem hasonlító besúgottaknak, akik szintén megbíztak méltatlanokban. A besúgó – még ha esze ágában sem lett volna magától jelentkezni – már vállalásával felmondta az emberi kapcsolatokhoz elengedhetetlen bizalmat. A többé-kevésbé egészséges élet azzal a kockázattal jár, hogy az ember abban bízik, akiben nem kellett volna. A condition humaine ki- és felhasználására épült a diktatúra undorító apparátusának munkálkodása. Rászállt olyanokra, akiket elsősorban

fenyegetéssel/zsarolással, másodsorban mézes madzaggal tudott magához vonni, ahogy Jobbágy leendő barátjával történt.

De az ügynöksereg nemcsak kényszervállalkozókból áll. A Jobbágy költészetének fő vonásait felvázoló szerkesztő-ügynök szavait félbeszakítottam. Így folytatta: „Nem uszított a rendszer ellen, de érzelmileg közel van részben népies, magukat kommunistának valló, részben anarchista körökhöz.” Kristó Nagy István maga sem volt túlságosan távol a népies köröktől, de még közelebb állt keményen baloldali meggyőződéséhez, ami már 1945-től a szervek szolgálatára indította. Összegyűjtött jelentései – ha publikálni kívánta volna – jókora kötetnyiek. Igen vaskosra hízna, ha kiegészülne néhány más, hozzá hasonlóan odaadó társáéval.

Minden jelentés közös jegye a beszámolás arról, hogy mikor hol volt a besúgott, kikkel találkozott és mit mondott közvetve vagy közvetlenül a jelentőnek. Döntő a szöveg pontossága. Ellenőrzése egyszerű: több egymástól független titkos ügynök egymásra is irányuló besúgása. Megkönnyíti a besúgó munkáját is, ha a netán kezdeti kényelmetlenségérzését elkoptatva, belenő szerepébe és azonosul azzal. Megszűnik a szégyen, ha ugyan volt minek megszűnni. Akár többször is beszámol arról, hogy áldozata miként hívta fel óvón figyelmét, vigyázzon, mert X vagy Y valószínűleg besúgó. Már-már jólesik neki, hogy mennyire túljár társa eszén; hogy a jól végzett munka következtében elnyerte tartótisztje bizalmát. Ám a pusztán a tényekre szorítókozó jelentés elégtelen. Ahhoz, hogy az írókra kivetett háló sűrűn szótt legyen, a szerveknek a besúgottak saját maguk előtt is leplezett érzelmeit és gondolatait szintén be kell fogni, miként (akárcsak még készülő) műveik jellegzetességeit. Ezekhez a többletinformációkhoz nélkülözhetetlen a Kristó Nagy-féle fáradhatatlan, de a szervek szerencséjére nem egyedülálló all round ügynök, akinek egyszerre kamatoztatható elkötelezettsége, széles körű kapcsolata és megfelelő értékorientációja. Aki nem rest, mindenhol megfordulni, ahová a szerv szólítja (és hová nem?), aki nem éri be az adatszolgáltatással. Egy-egy író jellemét épp úgy, mint művét, kritikailag véleményezve, szakszerűen elhelyezi a csoportok/irányzatok között. Az ügyszolgálattal párosuló, lényegkiemelést, általánosítást, önálló következtetéseket magába foglaló intellektuális tevékenység bizonyára önjutalmazó élményként pezsdíti, annak tudatával, hogy ő voltaképpen kultúrpolitikai tényező. Nem ügynök, hanem a legmagasabb körök tanácsadója.

Hamis látszatot keltenék, ha tünődéseim azt sugallnák, hogy írók kizárólag besúgottak lehettek. Író besúgóként is épp úgy, ha nem jobban, megfelelt a hazai szerv céljainak. Közülük azokat szervezte be sikeresen, akiket csak tudott. Ám akárhogy nézem, jelentős tehetséget mindössze egyet. Tar Sándort. Az foglalkoztat, hogy különös élményanyagával mire ment? Mi az, amit a tárgyról annak következtében tudok meg, hogy egy olyan író elevenébe vágott, aki nagy evokatív erővel mutatta be a reményvesztetteket, a kiszolgáltatottakat, a kisemmizetteket, a perifériára sodortakat. Tar Sándort, aki 1964 óta volt az egypárt tagja, 1978-ban szervezték be. Tíz éven át Hajdu (az álnév úgyszólván adott volt, lévén Tar debreceni) főként az őt befogadó fővárosi ellenzékiekről küldte meglehetősen szorgosan jelentéseit. Elbeszéléseinek első kötete három évvel később jelent meg. 1999-es lelepleződéséig négy további elbeszéléskötete, illetve három regénye látott napvilágot. Titkos

ügynök volta – túl a közvetlen érintetteken – azért keltett nagy megdöbbenést, mert ezek a keményre kalapált, minden elemében hiteles szövegek egyáltalán nem jelezték a kérdéses élményeket.

Pedig Tar az az író, aki egyébként nem tudott és nem is kívánt az őt érő mégoly diffamáló fordulatoktól eltekinteni, mintha azok meg sem történtek volna vele. 1992-ben, mikor épp hogy elmúlt ötvenéves, a technikus végzettségű, művezetőként dolgozó szakembert sokadmagával együtt elbocsátották. Számos mellbevágó elbeszélésének alapmotívuma a rendszerváltást követő gyárbezárások nyomán munkanélkülivé válók nyomorúságos sorsa, a leépülés, az alkoholba menekülés, az alkoholbetegek, depressziósok és az alkoholelvonó kórházi osztályok élete. Hogy besúgó életével a rendszerváltás után (az említett hét könyvéből hat már erre az időszakra esett) sem volt képes írónak szembenézni, az elfojtás hatalmára utal. Kényyszerű lelepleződése (egyik besúgott társa kutakodása nyomán), nyilvános megszégyenülése a fővárosi irodalmi hetilapban – amelyben a neki megbocsátó barátja hosszú írásával szemben a letaglózott írónak mindössze néhány beismerő sorra futotta – azonban teljesen új helyzetet teremtett. Úgyszólván lehetetlen volt, hogy a megrázkódtatás az író ezután megszülető elbeszélésein ne hagyjon nyomot.

„Itt fekszem, magamba zárva egy kórházi ágyon, testem legyűrve gyógyszernek nevezett mérgekkel, hogy ne lázadjak mások és magam ellen, mégis úgyszólván óránként ébredek az altatásból, az éjszaka pedig éberem olyan, mint egy kétségbeesett sikoly” – olvasom a *Fohász* elbeszélőjének saját belvilágába bevezető szavait a „megunt emberek osztályán”. Bódult álmában megjelenik Jézus, akinek „a vállára szeretne borulni az ember és elsírni minden nyomorúságát.” Kamaszként szeretett egy fiút, mint testvért, nem szerelemmel, ő megölte magát, mert kapcsolatukat másként képzelte el. Azóta „ennek az érzésnek és a büntudatnak a foglya.” Hiába kérte Jézust, hogy szabadítsa meg tőle, ő „azt mondta, nincs felejtés, minden tovább él bennünk, annak minden következményével. Hát következmény az volt, elmondtam neki minden kálváriámat, a meghurcoltatást, a pótszenvedélyeket, melyek a büntudatból származtak, alkohol, zilált magánélet, megalázás, depresszió, általános emberi csőd, satöbbi. Azt mondta, ez a te poklod, ezt kell megélned. Bűneidet ne a mások bűneihez hasonlítsd, azok saját bűneiddel mérhetőek csak.” Jézus tudott az ő rendőrséggel kapcsolatos ügyéről, a belőle fakadó kitaszítottságáról, a megváltásként választott magányáról és alkoholizmusáról, két öngyilkossági kísérletéről, de jötteiről is.

A bűn és a büntudat okát fikatív átruházásnak vélném, de akárcsak a meghurcoltatás, a közelebbről meg nem világított rendőrségi ügy, a kitaszítottság, a csőd, az öngyilkossági kísérletek mind az író „való világát” idézik fel, amint ekkortájt keletkezett, interjúba ágyazott hosszú vallomásából (*Litera.hu*) megtudom. A művészek önreflexiói akkor is megismerésre érdemes darabok, ha nem kapcsolódnak olyan közvetlenül műveikhez, mint az alábbi drámai sűrítmény a *Fohász*hoz.

„1956 novemberében a kétnapos sztrájk idején a debreceni gépipari technikum kollégiumában laktunk, fiatal, felfegyverzett, éretlen gyerekek. Egyébként senki egy lövést se adott le azokból a fegyverekből; mikor jöttek, leadtuk, mondván, a játéknak vége. A sztrájk alatt nem volt fűtés, összezsúfolt vaságyakon kettesével-hármasával húztuk ki az éjjeleket, hogy egymás hegyén-hátán ne fázzunk olyan

rettenetesen. Én egy lelenc fiúval feküdtem egy ágyban, aki korábban is a barátom volt – már akkor is vonzottak az elesettek, a szegények, a nyomorultak, mivel én sem voltam sokkal különb. Ez a fiú később öngyilkos lett. Amikor, mint ellenforradalmi tűzfészket, szétverték a kollégiumot, néhányan a srácok közül fegyvereket dugtak el, sosem lehet tudni alapon, s később, mikor ápolónőképző lett a helyből, természetesen megtalálták az összeset. Felkutatták, bekasztlizták a tetteseket. A zsarolás tárgya tehát az lett, hogy homoszexuális vagyok, miattam lett öngyilkos az a gyerek, másrészt, hogy úgy úsztam meg a számonkérést, eddig, hogy én súgtam be a fegyverrejtegető társaimat. Mint közölték, már az egyik elég, hogy egy életre tönkretgyenek.

Velem szemben a parancsnok III/III-as helyettese, B. L. Őrnagy ült és mosolygott. Mögötte a falon Felix Dzserszinszkij arcképe díszelgett, az életben nem felejttem el. Innen csak két ajtón lehet kimenni, Tar elvtárs, közölte, miután ismertette az előbb említett vádpontokat. A baloldali ajtón, mutatott rá, amelyik a börtönbe vezet, vagy azon, amelyiken bejött ide hozzánk, ehhez viszont alá kell azt írnia, amit most diktálni fogok. Mert, folytatta, nem csak az van, hogy homoszexuális és ellenforradalmár vagyok, ez magánügy, míg ki nem derül, ugyebár, de a fő bűnöm, hogy én felelős beosztású művezetőként, alapszervezeti titkárként jöttem, ellenzéki csőcselékkel tartom a kapcsolatot. Sorolta a büntetési tételeket. Rám nézett és megkérdezte: na, Tar elvtárs, akkor hogy legyen? Diktálhatom? Ültem összeverve, megsemmisülve, megalázva, s hallgattam, ahogyan az Őrnagy sietősen elhadarja: a belső ellenséget elítélem, s hithű kommunistaként vállalom, hogy jelentéseket írok a III/III számára, ha velük találkozom. Én leszek a helyi összekötője, fűzte hozzá B. Őrnagy, majd bemutatta az aláírás után bejött, hátam mögött álló civilt: neki fog majd Budapesten esemény után jelenteni.

Egy idő múltán B. Őrnagy javasolta, munka közben igyunk valamit, hogy oldódjon a hangulat, ne legyünk ilyen merevek. Onnantól figyeltem rá, hogy mindig legyen otthon alkohol. Egyszer-kétszer ő is hozott, a cseresznyét szerette. Összeszoktunk. Ma sem gyűlölöm: a munkáját végezte, gyűlölni különben is képtelen vagyok, legfeljebb haragudni tudok.

1982-ben meghalt a bátyám. Ő rendőr volt. Tudni kell, hogy mi nagyon hasonlítottunk egymásra. A holttestet Kőbánya-Kispesten a vonat alá dobták, de számos körülmény alapján egész biztos, hogy nem baleset volt, még csak nem is ott halt meg a helyszínen: valahol nagyon megverték – túl jól sikerült. Kérdeztem az összekötőimet: kik voltak a tettesek. Nyomatékkal követeltem, segítsenek kideríteni, mondják meg az okokat és büntessék meg a felelősöket. Semmit nem segítettek. Elaltatták, elsimították az ügyet. Innentől már nagyon féltam. Rádöbentem, bármi megtehető bárkivel. Ez a tudat volt az egészben annak idején a legrettentesebb. A beszerzésemet követő nap rúgtam be először az eszméletlenségig, de innentől már tényleg nem bírtam máshogyan. Csak arra vigyáztam, a kocsmában nehogy eljárjon a szám. Mindennapos rettegés lett úrrá rajtam, hisz a bátyám meggyilkolása nekem szóló fenyegetésnek is volt tekinthető. Lehet, ez csak képzelődés, de máig nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy tévedésből, helyzettem őt kapták el. Nem mertem kiszállni, noha innentől egyetlen vágyam az volt, hogy ez az egész ügy valahogy befejezhető legyen.”

Ami pedig a többit illeti: „Az egyik délelőtti csoporton is elegendő lett abból, hogy folytonosan azt kérdezi a terapeuta tőlünk: 'miért iszik?' Nézze, doktornő – válaszoltam –, a magunkfajta embereknek két örömforrás van az életében: a szesz és a szex. Ennyink maradt. A szesz is drága, de azt nem kell elvinni moziba, fodrászhoz legalább. Ha unom, vagy ha nem bírom, az ivást tovább, bejövök. Itt ismernek, a főorvosnő régi olvasóm. Leszedálnak, alszom napokig, nincsenek gondolataim. Hasonló sorsú, megcsúsztott emberek közt vagyok, szót értek velük. Ismernek már ők is, befogadtak, noha abszolút újoncnak számítok, legtöbbjükkel szemben gyenge kezdő vagyok: a szobatársam például huszonhatszor feküdt idebent. Ha túljutok az elvonáson, újságokat olvasok, beszélgetünk. A pszichiátria lakóiban az a közös, hogy az iváson túl általában semmijük sem maradt odakint. Nem várja őket senki, nincs hova menniük. Örök életemre megtörték az események lelkileg: ebből kijönni, kikerülni nem lehet. Feladtam az életemet 61 évesen. Meghalt az anyám – éveken át gondoztam, etettem és mosdattam, műveltem hatalmas kertjét a legrosszabb állapotomban is. Saját pusztulásomat láttam az övében, én is meghaltam vele egy kicsit. Harminc éves kapcsolat után a barátnőm elhagyott egy fiatalabb, problémamentesebb férfi miatt, miután lenyúlt tőlem minden pénzt, amit tudott. A másállapot éve volt számomra 2001. A lét és a nemlét között töltöttem valahol. Hétszer feküdtem a kórházban hosszabb-rövidebb ideig, s amikor itthon voltam, kétszer döntöttem úgy, hogy befejezem. Halálosan meguntam az ivást is már – elegendő lett, hogy az egyetlen célom az életben, hogy lehetőleg állandóan kába legyek. Úgy terveztem, kiugrom innen, az első emeletről, s megpróbálok úgy fordulni, hogy a fejem szétloccsanjon majd a betonon. Fel is álltam a párkányra – a lakótelepnek nagy műsor lehetett –, aztán rugaszkodás közben megcsúsztott a lábam, s visszaestem a radiátorra, három bordám eltört. Dührohamot kaptam, találtam egy pengét, és kaszabolni kezdtem vele a csuklóimat. Gyengültem, vártam, hogy vége legyen. De várakozás közben eszembe jutott, hogy az alkalomra való tekintettel egy utolsó felest csak el kéne fogyasztanom, nehogy még a végén szomjan haljak...”

Nem értem még a félbeszakított elbeszélés – amely a két öngyilkossági kísérletet felettébb hasonlóan mutatja be – végére. Az elbeszélő felébredve, kimegy rágyújtani és a csikket egyik kórterembeli társának adja, aki a közelgő karácsonyról beszél, holott az két napja múlt el. Jézus születésnapjára utal, ezért könnyű észrevennem a kapcsolatot az álommal. Így a távolság még nagyobb. Álmában az elbeszélő Jézussal érintkezhetett, ébren csak a lerobbant beteggel. Ő jósol neki, tudtán kívüli megkésettiséggel érvénytelenítve a karácsonyi boldogságot; ő figyelmezteti, ne feledje el az elbeszélőnek cseppet sem magától értetődő fohászt. Az elbeszélő kapaszkodna Jézusba és az isteni megváltásba, de még ebben a kétségbeejtő állapotában sem tud hinni benne. Zárásként, akárcsak az író számos elbeszélésében, ott a nyomasztó csattanó, amit az elbeszélő a nála is kilátástalanabb állapotú társa szájába ad. „És mi lesz karácsonyig, kérdeztem, pont tőle, a bolondtól, a háborodottól, semmi, válaszolta sok idő után, miközben végigszívta a cigarettámat, minden nap egyforma.” Nincsen remény.

könyve. A közel negyven elbeszélést felsoroló tartalomjegyzékben az utolsó: *Vadászat*, helyén túl kiemelkedik azzal is, hogy három csillag különíti el a többiek-től. Fokozott figyelmem nyilvánvaló. Balla, „a fiatal férj és újdonsült, büszke apa” kétkerekű homokfutón viszi a tanyáról a faluba a szülést jól levezető orvost. Az a pálinkától részegen szemüvegét az út mellett a búzatáblába hajította. A forró nyári nap sugarait összegyűjtve lángra kaptak a gabonaszálak. Balla még idejében észrevette és gyufával ellentüzet gyújtva elejét vette a tűzvésznek. A faluban Ballát két „majdnem egyforma ember” megragadta, „valami rendőrségi igazolványt mutatott az egyik” és egy fekete Volga hátsó üléséhez vezették. A rendőrség helyett az iskolába vitték, az igazgató szobájába, ahol „egy idétlen mosolyú Kádár-kép függött a falon”. A közös gazdálkodás előnyeiről győzködték, Balla azonban nem adta be a derekát. „A rossz berendezésű órszobába” hurcolták. „Egy hullószemű” férfi fogadta. Mészáros százados, az elhárítástól. Gyűjtogatással vádolta, de hozzátette: „lépj be a téeszbe, akkor lehet, hogy megússza!”. Különben gyűjtogatásért elítéli, „alsó hangon tíz év, de ilyesmiért akasztottak is!” Balla félelmében aláírta az elé tett papírt. Megünnepelendő pálinkával kínálták, amit nem fogadott el, ingére öntötték és a hajába orosz kölnit dörzsöltek. De a százados továbbra sem engedte el. A gyűjtogató „maga volt vagy Béres! Ha nem ő volt, akkor is ő volt, és magát bűnpártolásért csukjuk be, innen már nem is megy haza! Ha írja, amit mondok, akkor Béres volt, és méltányoljuk, hogy hajlandó együttműködni a hatósággal a jövőben is! Rendszeresen találkozunk, majd beszélgetünk.” Balla a családjára gondolt, „már nem érdekelt, hogy Bérest látta gyűjtogatni, mikor nem látta, és alá is írta azt a nevet, amit ott adtak neki, azon a papíron. Varjú.”

Felesége megérezte az alkohol és a pacsuliszagot, sírva vádolta, hogy megcsalta őt. Mivel nem jelentett semmit, megbízója magához hívatta és megverette. „Az agyáig ért a fájdalom.” Megdöbbenésére a gyerekkori barát, Béres lépett be és egy billogozó vas hegyét Balla felsőkarjához nyomta. Helyén „két vöröslő betű rajzolódott ki: BM.” Belügy. Béem. „Most elmehet, és ahogy megbeszéltük. Ne írjon le semmit, ismételtesse, amit hall, hogy el ne felejtse” – bocsátotta útjára a százados Ballát. Felesége megbetegedett, már nem hitt férjében. Veszekedett vele. Szemére hányta, hogy besúgó lett, a falu árulója. Bérestől tudja, hogy Balla őt is feljelentette, majdnem agyonverték és védelmére kelő felesége nyomorék lett, mert lelökték a lépcsőn. A veszekedés után az asszony öngyilkos, Balla részeges lett, de közben gyűjtögette a híreket és jelentett, a százados pedig fizetett érte.

Az évek teltek, lánya felnőtt és egy fiatal vadór beleszeretett. Béres fia volt. Balla elmondta neki történetét. „Amin maga keresztülment, az maga a téboly!” – válaszolta, de „azóta változott a rendszer”. Biztatására Balla bement a polgármesterhez, hogy nyugdíj megkárptólás jár neki. A polgármester a százados volt. A „Hogy lehet itt maga a polgármester?” kérdést válasz nélkül hagyta. Megnyomott egy gombot és belépett Béres. Karon ragadta Ballát és egy folyosón megállította. Felhúzta az ingujját. „Balla ugyanazt a billogot látta a férfi karján, ami az övé volt.” A te feljelentésed miatt, kiabálta Béres és kilökte. Balla a lánya körül legyeskedő fiatalembernek megmutatta a BM jelet, „ugyanez van az apádén is! Nekem pedig ő égette be! A mostani polgármester parancsára! Menj innen! Sose lássam a fajtádat!”

A korábban százados, most polgármester kiadta a jelszót társainak, hogy az össze-vissza beszélő, haszontalan Ballát „meg kell szüntetni.” Fegyveresen a csőzházhoz mentek. Balla kijött az állatokat etetni, mikor egy dörrenést hallott. Közelében egy bokor alján a polgármester feküdt, fejből ömlött a vér. Béres lőtte le, aki most Ballára emelte a fegyverét és talált. Őt viszont a százados egyik társa lőtte le, de Béresnek még volt ereje, hogy puskája tusával szétzúzza a koponyáját. Közben egy ökör vagy bivaly a Volgában ülő másikat kocsistól felfordította és másnapra a rágcsálók már csak csontvázát hagyták ott. A kórházba szállított Balla ágyánál ott van lánya és Béres fia. A lány a fiú tiltakozása ellenére pálinkával itatja apját, aki közli a fiúval: „hagyk apádnak is, a folyosó elején fekszik tüdőlövés-sel, jó ember, jól csinálta, szeressed.” A fiú megkéri a lány kezét. „Balla iszik még egy kortyot, aztán leesik a keze a kórházi paplanra és a lányára néz, majd megszólal. Ha megkérte, add oda neki.”

Megszoktam, hogy Tar mégoly „gonosz történetei” a *Fobászhoz* hasonlóan rendkívül feszesek, általában öt-hat oldalasak. Ezúttal a művészetéhez nem illő happy end a kimondottan terjengős, közel negyvenoldalas szöveget zárja le. Nem tértem ki Balla és lánya viszonyára, amely bővelkedik melodramatikus mozzanatokban. Balla, aki bármilyen kába volt az italtól, etette, itatta az erdő állatait, lányát is gondozta. „Evelt, mint az apja, és szerelmes volt abba a kis őzgidába, amit az apja hozott neki az erdőből.” A lány beszélt a vadakhoz, úgy tudta apjától, „hogy a mama elment, és majd egy nagy szarvas hátán fog hazajönni nemsoká.” Tízéves lett, amikor az orvos átadott egy levelet, amit az anyja írt neki halála előtt. Arról informálta, hogy anyja azért halt meg, mert apja gyilkos, áruló. Szerencsére azonban ott volt az orvos, aki nemdebar saját tapasztalatából is tudta, hogy az alkoholizmus betegség és így kellő hitellel világosította fel a lányt, hogy apja becsületes, jó, csak nagyon beteg. Ballát pedig arra buzdította, hogy beszélgessen sokat lányával.

Ő hazafelé elmondta neki, hogy mennyire szereti őt, és mennyire anyját, „nem halt meg, eljön.” Várja, hogy a kis gida felnőjön és hazahozza. A gyerek boldogan ölelte át apját, aki annyira megrészegült, ezúttal az öleléstől, hogy elengedte a gyeplőt, a lovak befordultak a zöldbe legelni, a kétkerekű felborult, „utasai kies-tek, de még mindig ölelték egymást.” A kislánynak sem lett az égvilágon semmi baja, ahogy nem annyira egy gonosz történetről, mint inkább egy tündérmesétől várható. Bár a gonosz még ott sem nyughat. A jó apa reggelit csinált, lánya kinn a gidával. Lövés hallatszott, Balla kirohant, és két vérben összeforró fejet látott. Lánya azonban sértetlenül állt fel, „lelőtték, mondta vádlón, ki fogja most már nekem elhozni a mamát?” A zokogó apa hiába ígérte, hogy majd ő, hazudsz, válaszolt lánya és „a némaság börtönébe zárkózott.” És sokáig így is maradt. Hiába jelent meg az ifjú, de annál derekabb vadőr, mint tündérr királyfi, még arra sem reagált, amikor az puskájával a levegőbe lőtt. Ő, miután Balla elkergette, elkeseredésében „szájába vette puskája csövét”, de aztán kijózanodott. Jól tette, mert a lány eközben megragadta a szokása szerint Balla kezében lévő üveget, majd a saját szokásától eltérően belenyalt és apja döbbenetére „megszólalt: szeretem.” A boldog apa lelkére gyógyírt pedig azzal kent, hogy hisz neki. A viszonzás hogy maradhatna el: „anyád benned van, és az én szeretetem is”.

Nem jól áll Tarnak ez a sok szeretet. Elképzelem az elbeszélést rövidebben: a főhős lánya nélkül, meg Béres fia nélkül. Menne, de akkor nagyon más lenne a búcsú az olvasótól. Nem üzenhetné egész életművére rácsafolva, hogy a nagyon-nagyon rossz fiúkkal együtt a főhős nemzedéke eltűnik ugyan a süllyesztőben, de alkoholgőzös megnyugtató tudattal teheti. Ott vannak tiszta gyerekeik, a reményteli jövő hordozói. Vissza hát eredeti kérdésemhez. A falun élő ifjú apát és férjet a Kádár-kori téveszesítés idején az állambiztonság tisztje és két embere koholt váddal illetik. Szabadsága, családi élete a tét. A nyomásnak csak az nem engedett volna, akinek hősiessége már-már minden emberit felülmúl. Balla nem ilyen, mégis megpróbál kibújni kínos helyzetéből, nem ad jelentést, de emiatt rettenetesen megverik és vassal billogot sütnek rá. Balla ezt követően fordul ki önmagából, válik fizetett besúgó-alkoholistává, mert a végére megértő lánya is belátja, „ezt a világot csak így lehetett kibírni”, s ez idézi elő felesége halálát is.

Belegondolok. Lényegében ugyanúgy jártak el Ballával, ahogy már régóta rásütik marhákra, tulajdonosuk nevét/jelét. Ember billogozása állati kiszolgáltatottságát fejezi ki. Stigma, amitől lehetetlen megszabadulni. Ha karját ruhával nem takarta el, bárki láthatta, ő a BM embere. Bár merőben másféle képzeteket kelt, hasonlóképpen lehetetlen volt megszabadulni a náci táborok foglyainak alsó karjába tetovált azonosítási számtól. Hajlok rá, a megbélyegzett Balla története azt sugallja, hogy ő kiközösített, tehetetlen áldozat. Végül is, nem ő a bűnös, hanem aki erre a sorsra juttatta. Valamelyest tisztességes ember *csak* megrontóit ítélheti el, iránta *csak* sajnálatot és részvétet érezhet. Ami egyszerűen szólva, nem igaz. A történetek ellenére is Balla választotta magának az alkoholba menekülést, ami érthető volt, de nem szükségszerű; jelentette fel gyerekkori barátját és gyűjtögette a híreket, ahogyan tette, amit ugyancsak megértek, de a jelentéseknek sem a mennyisége, sem a tartalma nem volt szükségszerű. Úgy lett áldozat, hogy egyszersmind bűnös volt.

Élmény és mű kapcsolatát tovább keresve, a Tar lelepleződését követő évben a *Hetek*ben közölt, ugyancsak interjúba ágyazott vallomását olvasom. „Úgy tűnik, már nyomoztak utánam az ávósok, és találtak olyan dolgokat, amikkel úgy gondolták, zsarolhatnak. A félelem semmitmondó kifejezés ahhoz, hogy leírom azt a légkört. Azt a nyomasztó és képtelen helyzetet nem lehet visszaadni. Semminek nem éreztem magam. Semminek, egy tárgynak. Egyszerűen megsemmisültem. Nem hiszem, hogy abból a szobából abban a helyzetben ki tudtam volna jönni úgy, hogy nemet mondok. Hozzám sem értek, de a pszichikai eszközeik a fizikai-nál sokkal durvábbak voltak. Még ma is úgy gondolom, hogy élve nem jöttem volna ki onnan. Persze ezt utólag nehéz bebizonyítani, mivel igent mondtam. Én nem vagyok értelmiségi, én egy proli vagyok, akkor meg pláne az voltam. Egy senki, egy névtelen gyári melós. Ha egy húsdarálón áteresztenek, a világon senki sem tudott volna róla.

A múlt rendszerben beszerveztek, ebben meg megbuktattak. Mindkettőben embertelenül megaláztak. Van, akinek van szerencséje, van, akinek nincs. Nekem nem volt szerencsém, az biztos. Lehet, hogy túlságosan leegyszerűsíttem a dolgokat. Lehet. Vannak nagymenők, akiknek talán megsemmisítették az iratait és elkezelték az ügyét. De az enyémet, egy ilyen kishalét nem. Végül is, ha megsemmisí-

tették volna, az sem változtatott volna semmit, ami megtörtént, az megtörtént, a bűn akkor is bűn, ha utána eltüntetik a nyomokat.

A mi fajtánkban több a félelem. Szegény paraszti családból származom, a parasztnak, meg hát a proliknak a génjeikbe bele van égetve már évszázadok óta az engedelmesség, a szolgálalkúság, a félelem. Ennyi majdhogynem elég ahhoz, hogy egy embert zsarolni lehessen. Ráadásul egy olyanak, mint én, aki egy kelet-magyarországi tanyáról eljutott Frankfurtba, ez egy akkora ív, hogy kapaszkodnia kell az ember idegrendszerének, hogy el tudja viselni. Aznap, mikor a beszerzés megtörtént, a legkínosabb talán az volt, hogy velem is megtörténhetett ez. Lehet, hogy berúgtam, igen... azt hiszem, berúgtam. Az első éjjel, az első napok, ezek voltak a legszörnyűbbek, az valami őrjítő volt. Meg kellett tanulnom együtt élni vele. Ez olyan, mint a rák, vagy mit tudom én, mint a tüdőbaj.

Néha úgy teszek, mintha nem történt volna meg, vagy nem is tudom, mire gondolok néha, de végül is megtörtént. Egy csomó dolog van az életben, amit nem lehet lezárni. Meg kell nézni az írásaimat, mindegyikben ott van ez a kínlódás. Azért olyanok, amilyenek, eltűntek a happy hangulatú írások. Valakinek hiányzik a jobb keze, valakinek meg a bal szeme üvegből van. Az kéz nélkül él tovább, a másik meg üvegszemmel. Én meg így élek tovább.

Rám az egyetlen erőteljes szellemi hatást a marxizmus gyakorolta. Ezt teljesen komolyan gondoltam 15-16 éves koromig. Talán még 18 éves koromig is. 56-ban ennek a hitelessége megroppant bennem. Akkor 16 éves voltam, fegyverünk is volt. Jó, nem csináltunk vele semmit, de volt. 12-13 embert bezártak, engem ép-pen nem. Akkor meginogtam, de utána visszataláltam ehhez az egyetlen létező párthoz. Egy proli, aki cselekedni akart, mit tudom én, csinálni valamit, az ebbe a pártba léphetett be. Az érdek is nagy úr volt, persze, de ettől függetlenül borzasztóan rokonszenvesnek véltem, hogy ez a párt az egyszerű embert, a munkást, a senkit is megszólította és lehetőséget adott neki. Gondoltam én akkor.”

Eltétekintek attól, hogy a *Litera.hu*-s szövegben „összeverve” ült – ha nem is olyan borzalmasan, mint elbeszélésbeli hőse, Balla –, a *Hetek*-beli szöveg hangsúlyozza, hogy „hozzám se értek”, a lelki terror volt megsemmisítő. Elég az bőven, mondom. Nehezebb eltekintenem attól, hogy a *Hetek*-ben Tar egyértelműen leszögezi, hogy a jelentéseiért „a világon semmit nem kapott”, ezzel szemben a dokumentumok az ellenkezőjét bizonyítják. Akárcsak hősenek, Ballának, neki is fizettek. Ráadásul, túlteljesítve feladatát, e jelentések között olyan is akadt, amelyik egy debreceni színes bőrű nőgyógyászra vonatkozott, aki feltehetően illegális üzemekkel alapozta meg jómódját, aminek tételes darabjait Tar részletezte. Egy másik jelentésében szívbeteg erdélyieknek kicsempészendő gyógyszer dobozát mellékelte és az elkobzáshoz is adott tippeket. De hogyan lehetett volna tíz éven át szépen és erkölcsösen megfelelni a tartótiszt – akivel együtt iddógálva meglehetősen „összeszokott munka” (!) közben (vö. azonosulás az agresszorral) – elvárásainak?

Beleélem magam helyzetébe, amennyire csak telik tőlem. Megértem, hogy hatalmas teherpróba volt idegrendszerének a kelet-magyarországi tanyától a Frankfurtig, a debreceni művezetéstől a budapesti humanértelmiségig, az egypárttagságtól az ellenzéki meggett út. Sőt, továbbmegyek. A meggett utat feldolgozni, harmonikus otthont lelteni az oly távoli testi-lelki tájon, akkor is rendkívüli teljesít-

mény lett volna, ha a szervek figyelme elkerülte volna. Osztozom vele, nemcsak az ő erejét haladta meg, hogy a rendszerváltozást követő években saját indíttatásból, külső kényszer nélkül beszéljen múltjáról. „Hát az azért nem olyan egyszerű dolog. Kiállni és bejelenteni: a rendszer besúgója voltam, emberek, elárultam a legjobb barátomat, köpjetek le, tegyétek tönkre a karrieremet. Ki állt elő önként evvel? Ki leplezte le magát saját akaratából a rendszerváltás után?” Számolok azzal is, hogy huszonhárom évi egypárttagságát 1987-ben maga mondta fel, miként a következő évben tíz évi ügynök szerepét. Okkal érezhette, hogy sokan egyiket sem tették meg. Miként elbeszélésében az elhárítás századosa, a rendszerváltás után egy pillanat alatt átálltak és továbbra is ők kerekedtek felül. Átélem fájdalmas igazát, hogy a történetek után a legnehezebb volt újra kezdenie. „Jól tudtam ugyanis, ezután nem tudok ugyanúgy írni, mint azelőtt. Egyszerűen nem lehet. Akkor se lehetne, ha nem derült volna ki ez az egész – én már soha nem leszek ugyanaz. Régen többnyire improvizálva írtam a novelláimat – most ez nem megy a legkisebb mértékben sem. Állandóan résen vagyok, mintha örökösen figyelnének, szemmel tartanák a kezemet. Nehezen megy az írás, nehezen tudom kezelni a rögeszméimet.”

Sajnos azonban nemcsak egyre nehezebben, de – bemutattam – hamisan, érzélgősen is. A korábban megjelent vallomásainak kulcsmozzاناتait ismételtető, hatásvadász fordulatokkal átíratott filmregény (*Az áruló*), amit folytatásokban a *Litèra.hu* közölte, méltatlan az íróhoz. Erre támaszkodva lehetetlen volt nemhogy befejeznie, de egyáltalán írnia „személyes múltamat feldolgozó, önéletrajzi ihletésű regényemet.” Mission impossible. Variációs ismétléssel: Tar képtelen volt megbirkózni mindazzal: életével, ahogy alakult, a szégyennel, ami rászakadt. Tragédiája nem akármilyen. Tőle éppen azért vártak erkölcsileg is rendkívülit, mert írói teljesítménye is az volt. Meglehetősen későn, harmincnégy évesen emelkedett ki közegeiből tehetségével, amely – micsoda paradoxon! – együtt bontakozott ki titkos ügynöki szerepével és alkoholizmusával. Élesebb fogalmazással: művészi tehetsége nemcsak annak nem látta kárát, hogy egy gyárban végezte napi nyolcórás munkáját, de annak sem, hogy emellett besúgója lett annak a körnek, amelybe íróként jutott. Ellenben kibillentette, hogy megszokott munkaköre és -helye egyszer s mindenkorra megszűnt, hiába vált elismert íróvá és szabadult meg a besúgástól is; és helyrehozhatatlanul kiborította, egyszerre pusztítva testét-lelkét-tehetségét, amikor ügye a nyilvánosság elé került. Hiába írta a *Magyar Hírlapban* a halála előtti évben: „Ha Júdás becsületes marad, és nem árulja el Jézust, akkor nincs kereszthalál, nincs megváltás, nincs feltámadás.” Emberként nem lelt megváltásra és bár íróként egyre több oka lett volna feltámadni, képtelen volt rá. Harmadszorra viszont sikerült, amivel kétszer hiába próbálkozott: némileg lassabban, de biztosan megölte magát.

A kínaiak kétezer-ötszáz éve a hadviselésnek szentelt műben már külön fejezetben vizsgálják a kémkedést, beleértve a hírszerzést és az elhárítást, azaz a helybe és az idegenbe telepített titkosszolgálatot. Eddig kerültem a második legősibb, ha ugyan nem a legősibb mesterség megnevezéseként a kémkedés szót. Bizonyára azért, mert részben a huszadik században híressé vált néhány kém, részben a kémregé-

nyek és filmek nyomán olyan képzetek tapadnak hozzá, mint a félelmetes veszélyeket vállaló, saját életét kockáztató, az ellenség közé beépült kettős életet élő kém, aki hatalmas titkokat tud meg és ezzel az ellenségnek tetemes károkat okoz. Voltaképpen ez utóbbi a célja a soha biztonságban magát nem érző diktatúra kérdéses szerveinek is. Evidenciaélményük, hogy a rendszert a külső és belső ellenség képviselői, köztük a szó fegyverét alkalom adtán e célból forgató írók állandóan veszélybe sodor(hat)ják. Ellene úgy kell védekezni, ha mindenről minél előbb tudomást szereznek anélkül, hogy a megfigyelték észlelnék. Mindenről: a legapróbb és legártatlanabbnak látszó dolgokról is, mert csak az erre kiválasztottak és képzetek tudják eldönteni, hogy valóban ártatlanok és nincs-e jelentőségük. Minél előbb, vagyis nem a tett, nem az írás/beszéd, hanem már a szándék az, aminek az ismerete garantálja a veszély elhárítását. A diktatúra tehát a kémkedést, az információk titkos gyűjtését, azaz az eltitkolt hírszerzést rendkívüli mértékben kiterjesztette. Totalizálta. Ehhez képest mellékes, hogy ezúttal a kém általában nem a saját, hanem áldozata bőrét viszi vásárra.

Kettős életében semmi skizofrénia, mindössze szerepjátszás. Annyira belejön, hogy megbeszélésekről, konferenciákról, gyűlésekről szóló jelentésébe beleírja saját magát is, hogy ott mint történetesen Tar Sándor mit mondott, kivel miért értett egyet és kivel miért nem, majd a jelentését a megbízója által neki adott álnéven, mint Hajdu írja alá. Nevünk azonos velünk. A három-négy éves gyerek a névrealizmus bűvöletében él. Még az élettelen tárgytól, mint amilyen például az asztal, sem választható le a neve és adható neki helyette más, mivel az asztal neve éppúgy valóságos, mint maga az asztal. Nyilvánvaló, hogy a tulajdonnév fontossága mennyivel nagyobb ennél. A kérdéses életkorban a gyerek számára sokszor hallott keresztneve családnévénél is erőteljesebben összeforr vele. Ezért volt a háromévesen öcsödi nevelőszülőkhöz került József Attilának kitörölhetetlen trauma, hogy következetesen Pistának szólították, „úgy éreztem, hogy a létezésemet vonták kétségbe”, mert „fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen.”

A titkos ügynök azonban jócskán túl van ezen az életkoron. Tudja, hogy az álnév fedőnév. Ez az ő rejtett, második számú neve, amely arra való, hogy első számú nevével jelölt azonosságát felismerhetlenné tegye, egyúttal megbízója azonosíthassa. Önmagában a fedőnév a legcsekélyebb konfliktussal sem jár. Mikor Balla aláírta a Varjú nevet, „Mindegy, mondta hangosan, elvégre a varjú is egy állat, és valamiféle megkönnyebbülést érzett.” Az író nem szól effajta megkönnyebbülésről, sőt, a *Hetek*-beli interjúban megjegyzi, hogy „mindig rövid 'u'-val írtam alá, mondván, hátha az utókor rájön arra, hogy én tudom, hogy hosszú 'ú'-val kell írni.” Vagyis Hajdu nem lehet ő. Fedőnevét is törekedett elfedni, mintha nem bízott volna eléggé abban, hogy az eltakarja az illetéktelenek elől. Megvédi a leplezéstől. Persze csak akkor, ha a kontextus nem árulja el, hogy Hajdu néven kitől valók a jelentések. Tar éppen azt nem akarta tartótisztjének megbocsátani, hogy ígérete ellenére „egy az egyben továbbított jelentéseivel” voltaképpen felfedte őt. Így hiába használta trükkösen fedőnevét, első számú nevét csak látszólag rejtette el.

Pedig Tar, feltehetően anélkül, hogy tudta volna, kimondottan előkelő társaságba került: azon jeles írókéba, akik mellelleg kémek is voltak. A meglehetősen hosszú sorból (lásd csak az angolokat: Masters, A. *Literary Agents. The Novelist as*

Spy) hamarjában hármat nevezek meg: Maughamot, Greene-t és Le Carrét. Csak-hogy kémkedésük története gyökeresen más, mint Taré. Titkosszolgálati tevékenységükről, amint erre mód nyílt, ők maguk számoltak be. Lévén, nemhogy szégyenletes, de egyenesen elismerésre méltó volt. Nyomban hozzáteszem, a nagy különbség alapvető oka nem személyiségük moráljukat is meghatározó eredendő kiválóságában rejlett, szemben Taréval. Az övétől gyökeresen eltérő társadalmi-történelmi-kulturális helyzetük és lehetőségük döntött. Értelmetlen azonban eljátszani azzal, hogy Tar bármelyikük helyében mit tett és nem tett volna, mert az nem Tar lett volna. Neki itt és ekkor az ismert helyzet és lehetőség jutott. Felnőttként ezen belül választhatott több elágazási ponton (keletnémet vendégmunkáslét, egypárttagság, íróvá válás, barátkozás ellenzékiekkel, kémkedés, alkoholizmus, bűnbevallás, bűnhődés), egyre súlyosabb teherpróbaként, és ő így választott.

Az első világháború kitörésekor negyvenéves Maugham, életkora és testi alkalmatlansága miatt nem lehetett katona. A francia és a svájci titkosszolgálat vezetője a franciául és németül folyékonyan beszélő íróban azonban meglátta a potenciális titkosügynököt. Azt ajánlotta neki, hogy egy semleges országban éljen és tegyen úgy, mintha azért ment volna oda, hogy egy könyvet írjon. A meglepődött Maughemot megragadta az ötlet. „Mestersége remekül megfelelt álcázásnak; azzal az ürüggyel, hogy könyvet ír, feltűnés nélkül ellátogathatott bármelyik semleges országba. – Szerintem bőségesen szert tehetne olyan anyagra is – mondta R. –, amit felhasználhatna a munkájában. – Nem lenne rossz – válaszolta Ashenden.” (*Miss King*)

Első megbízása Maughamot Luzernbe szőlította, ahol egy német feleségével élő angol férfiről kellett információkat szereznie, majd Genfbe utaznia jelentést tenni. Megbízója felvilágosította, hogy „Ha jól végzi feladatát, köszönet nem jár érte, ha viszont bajba kerül, segítségre ne számíts.” Ahogy tanácsolták, Genf egyik nevezetes hoteljében szállt meg, ahol mint utóbb felfedezte, korántsem ő volt az egyetlen kém. A várt csodás romantikus megbízások azonban nem jöttek, és a további hónapok arról győzték meg, hogy a kémkedés is rutinná válhat. Hetente egyszer átkelt a Genfi tavon, hogy a francia oldalon számoljon be arról, amiről kellett. Egyetlen aggodalma az volt, hogy letartóztatják, amiért megsérti Svájc semlegességét. Több mint tíz évvel később az *Ashenden* előszavában (magyarul: *Ashenden, a hírszerző*) olvashatom:

„A háborúban szerzett élményeimen alapulnak, de a kötet darabjai nem a franciák által *riportáz*snak, tudósításnak minősülő műfajhoz tartoznak – képzlet terméke valamennyi. A valóság nem jó mesemondó. Következetlenül csapong, aztán semmibe vész, az eldolgozatlan szálak csak úgy lógnak belőle. A titkosügynök munkája általában igen egyhangú. Nagy része merőben haszontalan.”

Alkalom adtán nem is kellemes. „Miután megérkezett X.-be, Ashenden hivatalos látogatást tett a brit nagykövethél. Udvariasan fogadták, de egyszerűen hűvösen is, úgy, hogy még egy jegesmedve is beleborzongott volna. Sir Herbert vérbeli diplomata volt, nem kérdezte Ashendent a küldetéséről, mivel tudta, hogy úgys kitérnie a válasz elől, azt azonban sejtette vele, hogy missziója merő ostobaság. Némi gúnnyal, leereszkedően szólt Ashenden előkelő megbízóiról. Tudomására hozta, hogy utasítást kapott: mindenben álljon rendelkezésére. – Elég szokat-

lan módon arra is megkértek, hogy egy speciális kódrendszer szabályai szerint továbbítsam az ön táviratait, illetve a beérkezőket jutassam el magához. – Remélem, csak ritkán kerül rá sor – felelte Ashenden. – Nincs utálatosabb dolog, mint kódolni és dekódolni. Sir Herbert egy pillanatig hallgatott. Talán nem erre a válaszra számított.” (*Őexcellenciája*)

Maugham tapasztalatai jelentősen gazdagodtak, amikor Pétervárra utazott, hogy információt gyűjtsön a képlékeny helyzetről és a mensevikeket támogassa. „Ilyen fontos küldetéssel még sohasem bízták meg, és Ashenden örömmel fogadta a rá háruló felelősséget. Senkitől sem kellett utasításra várnia, korlátlan anyagi eszközökkel rendelkezett, s bár olyasvalaminek a végrehajtására küldték ide, ami emberi számítás szerint lehetetlen, ő ezt nem tudta, és magabiztosan látott feladathoz.” (*Mr Harrington szennyese*) Kapcsolatokat épített, egészen Kerenszkijig, reggelente oroszul tanult, esténként Somerville fedőnéven küldte kódolt üzeneteit. Végül, Maugham felismerte, hogy küldetése késői volt, amit személyes kudarcnak élt meg, habár íróként profitált belőle.

„Ashenden munkához látott. Oroszország helyzete egyre romlott. Kerenszkij, az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke kóros hiúságban szenvedett. Beszédeket mondott. Végeérhetetlen beszédeket. Az élelmiszerhiány súlyosbodott, közeledett a tél, és nem volt tüzelő, Kerenszkij beszédeket mondott. A háttérben szervezkedtek a bolsevikok, Kerenszkij beszédeket mondott. Ashenden vitatkozott, rábeszél, ígérgetett. Kénytelen volt elviselni az oroszokra jellemző dagályosságot; megőrizni nyugalmát azokkal szemben, akik az ég világon mindenről készek voltak beszélni, csak épp a tárgyra nem tértek soha; lankadatlan figyelemmel végighallgatni a hosszas tirádákat. Közben az idő sürgetett. Kerenszkij ide-oda szaladgált, akár egy rémült kotlós.” Miután Kerenszkij ellenállás nélkül elmenekült, Mr. Harrington, a „minden érvnek fittyet hányó csökönyös” amerikai üzletember megkérdi Ashendent, „mit tart *most* az oroszokról?”, ő felcsattan: „Elegem van belőlük. Elegem van Tolsztojból, elegem van Turgenyevből és Dosztojevszkijből, elegem van Csehovból. Elegem van az entellektüelekből. Olyan emberek közé vágyom, akik nem változtatják meg percenként a nézeteiket, akik ha kimondtak valamit, azt egy óra múlva is komolyan gondolják, akiknek az ígéretében meg lehet bízni.”

Könyve egy későbbi kiadását bevezetve Maugham elmondja, hogy Goebbels egy rádióadásban a Brit Titkos Szolgálat cinizmusának jó példájaként említette Ashenden kalandjait. Nemcsak érdekes, összefüggő és drámai történeteket formált anyagából, de ahogy Le Carré megjegyezte: „Ő volt az első, aki a kémkedésről kiábrándultan és majdnem a prózai valóságot írta meg.” Úgy, ahogy hatásától nem függetlenül Greene, meg ő maga is.

Greene első valóságos élménye a kémkedésről még oxfordi egyetemista korából származott. Ekkor olvasott egy elbeszéléskötetet, amely az első világháborút követően a megszállt német területeken játszódott. Részben mert élvezte a várható veszélyes tapasztalatokat, részben mert aggódott a helyzet miatt, egy levelet írt a londoni német követségre, felajánlva szolgálatait propagandistaként. A németek finanszírozták utazását az országukba, de Greene csalódására a várt kémkedési tapasztalat elmaradt. Hazatérve, levélben beszámolt erről a német követség első titkárnak, aki megkérdezte tőle, hogy hajlandó volna-e visszatérni a franciák által

megszállt német területre és ott kapcsolatba lépni szeparatista vezetőkkel és megpróbálni kideríteni terveiket. Bár ebből sem lett semmi, a tizenkilenc éves Greene örömmel fogadta a lehetőséget. „Azt hiszem, hogy minden regényíróban van valami közös a kémekkel; megfigyel, fülel, indítékokat keres, jellemet elemez, és az irodalom szolgálatában skrupulusoktól mentes próbál lenni” – jegyezte fel (magyarul meg nem jelent) önéletrajzában, a már sokat megélt, öregedő író.

Másfél évtizeddel utóbb Greene az MI6-ben – ahová ott dolgozó lánytestvére közvetítésével került: „Elisabeth Dennys húgomnak, aki nem tagadhatja, hogy valamelyest felelős”, szól a majdani ajánlás a báty egyik regényében – mégis közvetlenül megtapasztalhatta, hogy „a kémkedés igen különös foglalkozás, egyeseknek hivatás.” A véletlen műve, hogy Greene *Titkos megbízatás* című regénye éppen ekkor jelent meg. Az viszont cseppet sem véletlen, hogy az árulás motívumával, az erkölcsi elvekkkel vívódó külföldi ügynök dilemmájával foglalkozó regénynek Kim Philby, a MI6 magas rangú tagja, egyúttal a KGB operatív tisztje volt az egyik legnagyobb csodálója. Greene is kedvelte Philby jóval későbbi önéletrajzát, amelyhez bevezetőt írt. Ebben elmondta, hogy tévedett, amikor Philbyt egocentrikus manipulátornak hitte. Most úgy gondolja, hogy „egyszerűen nagyon más ügynök szolgált”, természetesen „az ő nagy lojalitása ismeretlen volt számunkra.”

Greenet küldetése az Atlanti Óceán partján lévő nyugat-afrikai kikötőbe, Freetownba szólította. Reggelente a rendőrségen egy megbízottól vette át a kódolt táviratokat, dekódolta, választ írt, beszámolókat készített és szabadidejében dolgozott *A félelem minisztériuma* című regényén. Freetowni élményeit azonban egy későbbi regényében kamatoztatta. *A kezdet és a vég*. Amikor egy portugál hajóúton volt Angolából – erre távirat hívta fel a figyelmet – át kellett kutatni a beérkező hajót, többek között ipari gyémántok csempészése miatt. Ritka eredménnyel. Egyszer egy állítólagos kém volt a hajón, de letartóztatására nem került sor. Az egyik gyanúsított Greene francia barátja volt, akit később a németek mint angol kémeket fogtak el.

„A történet földrajzi háttéréül Nyugat-Afrikának ezt a részét választottam, ahol személyes tapasztalatokat gyűjtöttem – ez tagadhatatlan”, olvasom a regény elején. A helyszín mellett a helyzet is ismerős. „A kormánynak, amint ön is tudja, agyára ment a gyémántok dolga. S elfecsérik a maga idejét, a biztonsági szolgálatét, spicliket küldenek a tengerpartra. Nagy a különbség gyémánt meg gyémánt között. A maga kopói hamis nyomon vadásztak emberekre. Meg akarják akadályozni, hogy ipari gyémánt kerüljön Portugáliába és onnan Németországba.”

Greene afrikai küldetése után nem sokkal éppen Portugáliában találta magát, ahová Philby – akinek szekciójába került közben – küldte. „Fanyar kommentárjai a beérkező levelek között napi felfrissülésemet szolgálták” – emlékezik vissza önéletrajzában az igen sikeres kettős ügynök. Greene Portugáliában megtapasztalta, hogy némely kémek pénzért képzeletbeli ügynököktől származó információkkal operálnak. A több mint egy évtizeddel utóbb írott *Havannai emberünk* főhőse az MI6 által toborzott bizonytalan anyagi helyzetű porszívóügynök, aki úgy szerez pénzt, hogy képzeletbeli alügynököket vesz fel, és a tőlük származó hamis történetek egész sorát továbbítja londoni megbízóinak.

A Titkos Szolgálatról mint romantikát nélkülöző, hivatalhoz kötött, nyugdíjas foglalkozást kínáló apparátusról szól *Az emberi tényező* (itt olvasható az idézett ajánlás hűgának). Ellenhőse egy kettős ügynök, aki körül kérlelhetetlen pontossággal szőtt háló zárul. Greene évekre abbahagyta regénye írását, elsősorban Philby Moszkvába távozása miatt. Rendkívül zavarta, hogy olvasói azt hiszik, Philby inspirálta. Pedig főként az írói fantázia terméke. „Bármely titkos szolgálat életét bemutató regény döntően merít a képzeletből, mert a valósághű leírás minden bizonnyal megsérti a titoktartás ilyen vagy amolyan törvényét. Mindennek ellenére, ahogyan azt Hans Andersen, a bölcs s ugyancsak a fantáziájából merítő szerző mondta: képzeletünk meséit a valóság formálja” – így a regény előszava. Elismeri az író, hogy a megosztott lojalitás témája sokat foglalkoztatta és lélektanilag fontos neki. „Korántsem olyan idült alkoholistá – jellemzi egyik regényalakját –, mint Burgess és Maclean volt, de azért eleget iszik, és mióta elkezdtek az ellenőrzést, ha jól sejtem, egyre többet. Éppúgy, mint egykor az a két ember, no meg Philby, ő is bizonyos feszültségben él. Hajlamos a mániadepresszióra, és: a mániás depressziókban mindig van annyi tudathasadás, ami a kettős játékhoz nélkülözhetetlen.”

Egy interjúban Greene megerősítette, hogy szerette Philbyt és gyakran megkérdte magát, mit tett volna, ha időben felfedezte volna titkos ügynöki szerepét. „Talán, ha egy részeg pillanatában ilyen célzás csúszott volna ki a száján, huszonnégy órát adtam volna, hogy tisztázza magát és azután jelentettem volna.” Mondanám, ez az az egészen kivételes eset, amikor Greene-nek besúgóvá kellett volna válnia. Egyébként, a könyv egy példányát elküldte Moszkvába egykori főnökének, aki a regénybeli kettős ügynöknél magát sokkal fontosabb ügynöknek ítélte és úgy vélte, hogy a figura orosz környezetének ábrázolása túlságosan sivár.

„Elmondható, hogy a rosszindulatú, hiú és gyilkos Philby az a kém volt, akire az egész rendszer rászolgált. A háború utáni pangásnak, a szocialista láng gyors kialvásának, Eden és Macmillan ezeréves alvásának a teremtménye.” E kiábrándult megállapítást azonban nem Greene-től, hanem Le Carrétől idéztem. Ő berni, majd oxfordi tanulmányai után Etonban tanított modern nyelveket az ötvenes évek második felében, majd szabadúszó illusztrátorként az MI5 felfogatás elleni osztálya veterán vezetőjének egy könyvével segédkezett, még eredeti nevén: David Cornwellként. Amikor merőben más munkára kérték, nem állt ellen. „Nem voltam Mata Hari, sem Himler nagynénje, de ostobaság lett volna úgy tennem, mintha nem szeretném elkötelezni magam egy időre úgy, mint Maugham, Greene és sok más író. Rettentő csalódást keltene abban a sok élénk fantáziájú emberben, akik ebben a szerepben írtak rólam, ha tudnák, milyen unalmas életem volt. És hogy sok tekintetben milyen egyhangú ez a világ” – vallotta ő is, már befutott íróként.

Cornwell hamarosan az MI6-be igazolt át, ahol alapos kiképzést kapott. A hatvanas években fedőmunkája: másodtitkár a bonni angol követségben, majd konzul Hamburgban, ami sok tapasztalathoz jutatta. A berlini fal felhúzását követően veszélyes küldetése volt: közreműködni keletnémet kapcsolatainak kimenekítésében a szovjet zónából. Szabadidejében ekkor kezdte írni az öregedő angol titkos ügynök hőse, Smiley kalandjait. Az *Ébresztő a halottaknak* Smiley-ja alacsony, kövér, nyugodt, sok pénzt költ rossz ruhákra. Fő ambíciója a tizenhetedik századi német irodalom rejtélyeinek tanulmányozása. Az egyetemről szervezik be. A máso-

dik világháború végén visszatér oxfordi kutatómunkájához, de nemsokára megint hívják, mert kódfejtő tapasztalatára, valamint folyékony német beszédképességére szükség van. Ügyszolgálat is hasonló Cornwelléhez. „Elköteleződése a kommunizmus ellen valójában intellektuális természetű. Azt gondolom, hogy ő ott áll, ahol én magam is; érzi, hogy szembeszáll minden 'izmussal', ami magában véve ideológiai és ezért támadó. Nincs olyan politikai ideológia, amely ne arra szólítana fel, hogy humanitárius késztetéseinket dobjuk félre.”

A következő regény, ami egyben lehetővé tette, hogy írja harminckét évesen már otthagyja a titkos szolgálatot, *A kém, aki bejött a hidegről*, ha lehet még határozottabban ennek a kiábrándultságnak a jegyében fogant. Szemben Fleming – aki szintén titkos ügynökből lett író – 007-esének morális kétségektől mentes macsó kalandjaival, *A kém...* főhőse szerfelett keserűen szól a kémkedésről. „Gyűlölöm az egészet; belefáradtam. A világ, az emberiség megbolondult. Mindenhol ugyanaz, az embereket becsapják és félrevezetik, egész életüket eldobnak a semmibe, embereket megölnék és bebörtönöznek, csoportokat és osztályokat semmiért leírnak.” Mint várható volt, az MI5 és MI6 kisebb-nagyobb vezetői igencsak rossznéven vették, ahogy a titkosszolgálatok világát e regények és a többi Le Carré-mű bemutatták. Súlyos károk okozásával vádolták, amiért a lojalitás igazi jellemeinek ábrázolása helyett azt a benyomást keltette, hogy a szolgálatok tisztjei besúgók, tökfilkók, homoszexuálisok, árulók.

Mindenesetre, egyetértek éppen Greene legjobb regényei kapcsán tett megálapításával: „Az írók felforgató alakok, ha ugyan nem árulók. És minél nagyobb az író, annál nagyobbak tűnik az árulása.” Az árulás eredeti jelentése árucikkek, termékek értékesítése pénzért vagy más haszonért. Az árucikkek közé – és ez már távolodás a szó szerinti jelentéstől – információk vagy egyéb rábízott dolgok, akár személyek is bekerülhetnek. Az értékesítésnek ez a formája általában tudatos károkozás, visszaélés a bizalommal. Le Carré tételének egyik része pontosan jellemzi Tar írói munkásságának javát. Mélységesen felforgató-felkavaró módon jeleníti meg azt az egyre terebélyesedő hazai világot, amelybe nála hitelesebben és eredetibben senki nem hatolt be. Közös veszteségünk, hogy ha az árulást a szó többféle értelmében sem kerülhette el, képtelen volt erről ugyanilyen hitelesen és eredetien, mintegy ellentételezésként elárulni = feltárni azt, amit ő közvetlenül megélt, hogy műveivel mindnyájunk nem feledhető tapasztalatává tegye.

Bűnbak: az el nem követett bűnök megbocsáthatatlanok.

Soha nem fogják megbocsátani nekik azokat a vétkeket, amelyeket ellenükre követtek el.

Rokonszenvünk az ártatlanul elítéltek iránt magától értetődő. Fájdalmas azonban tudomásul venni, hogy a politikai indítékokból, koholt vádakkal elítéltek felettébb ritkán eszesebbek, és még ritkábban jellemesebbek azoknál, akik elítélésüket eldöntötték.

A jakobinus meg a bolsevik diktatúra által kivégzett, illetve börtönbüntetésüket túlélő áldozatok mellett kiállok szenvedésükért, jogi ártatlanságukért és kivételes esetben jó erkölcsükért.

A politikában különösen nehéz hitelt érdemlően nagyokat hazudni úgy, hogy közben ebben-abban igazat ne szólnánk.

Keresztülhazudta magát az igazságért – mondta.

Inkább a hataloméért – mondom.

Hazugságokat ismételve, hogy megtévesztve hallgatóságát elhitesse azokat. Belefér, hogy olykor maga is elhiszi. Bajba akkor kerül, amikor magát egyre inkább, hallgatóságát már egyre kevésbé téveszti meg.

Tartja magát ahhoz, hogy a politikusnak kiszámíthatónak kell lennie anélkül, hogy unalmassá válna. Elégedett lehet, mert soron következő friss baklövésével egy ideig sikerül is magára vonnia a figyelmet.

Megidézem a negyven-egyvenöt éves Hitlert, illetve Sztálint, feltételezve a lehetetlent: amint maguk előtt látják az ötven-ötvenöt éves Hitler, illetve a hatvan-hatvanöt éves Sztálin tényleges szerepét. Bizonyára elragadtatottan fogadják, hogy legtítkosabb fantáziálásaik elhívatott nagyságukról így valóra váltak. Csak ne zavarná őket, hogy a grandiózus tömeggyilkossal okkal képtelenek azonosítani magukat. A kérdéses időpontban rajtuk kívül sem volt; nem lehetett senki, aki effajta előrelátásra képes lett volna.

Hatalmas akaratra, rendkívüli következetességre és kivételes helyzetértékelésre van szükség ahhoz, hogy valaki egész életében kizárólag rosszat tegyen. Hiába a nemes törekvés, kudarcra van ítélve.

Értem Marxot, hogy ami először tragédiával végződött, azt a történelem másodszor már komédiaként ismétli meg. Vagyis amin először rengetegen sírtak, másodszor már nevetésre adott okot. Ami először halálosan komoly dolog volt, megismétlődésekor kiderült, hogy már csak tréfaként hat. Jól hangzik, de a huszadik század után, túlságosan is könnyű ellenpéldákat találni. És az enyhébb esetek (?) is igen rossz tréfának tűnnek. Felszabadult nevetésre nem készítenek, csak kínos vigyorra. Mármint azokat, akik egyáltalán élve maradtak a tragédia után. Továbbá: Marx aforizmája – ebben nem áll egyedül – kifogástalanul megfordítható: ami kezdetben nevetséges ágálásnak tűnik, később soha nem tapasztalt történelmi tragédiává alakul(ha)t át.

Fura belegondolni: még az önzés is közösségi magatartás.

Az ember tökéletlen. Miért volnának intézményei mások?

A kollektivisták törekvések legékesebb szószólói éntúltengésben szenvedő individualisták.

A demokrácia alapvető, bár nem egyetlen ismérve a rendszeres időnként lezajló szabad választás a nép különböző részeinek érdekeit/értékeit a parlamentben képviselő politikai pártok jelöltjei között. Előfordul, hogy akár kitüntetett helyen tudós vagy művész is indul. Ha ezt teszi, politikusként teszi, és ha megválasztják, politikusnak választják meg. De soha nem a választópolgár közvetlen döntésén múlik, hogy ki a tudós, ki a művész. Nemcsak a matematikában vagy a fizikában, de a zeneszerzésben vagy a festészetben elért eredmény is kívül esik az általános szabad választás körén. A tudományos, a művészeti teljesítmény csak úgy, mint megítélése, felkészülést/szakismereteket követel, amelyekkel a népesség csekély része rendelkezik. Mint hozzáértőkre, rájuk bízunk a minősítést: kiválasztást és támogatást. Különben kizárólag az úgy-amennyire érdeklődők érzelmi állapotán: ro-

kon- vagy ellenszenven, esetleges benyomásokon-ismeretségeken, népszerűségeken, pillanatnyi hangulaton múlna minden. Márpedig sokkal komolyabb a dolog, semhogy ilyen választás megengedhető lenne.

Vajon, a politika(i teljesítmény) megítélése nem elég komoly? Hiszen a közügyeinek aktuális szabályozása a fentieknél közvetlenebbül befolyásolja a választók anyagi helyzetét és közérzetét épp úgy, mint tágabb kilátását. Illetékességük ebben az értelemben maximális. Rajtuk csattan az ostor, döntsék el ők, kié és meddig. Ennek ellenére, a demokratikus választásokon sok országban igen jelentős a távolmaradók hányada, ami az érdektelenség vagy a bizalmatlanság jele. Ugyanakkor a tényleges választók el nem hanyagolható hányadának szavazata pedig pontosan az imént leírt és elkerülendő érzelmeken alapul. Egyrészt, mert elégtelen a felkészültségük/ismeretük a politikai teljesítmény megítéléséhez, másrészt mert maga a megítélés tárgya érzelmileg igencsak kihívó, aminek minél kevésbé beágyazott a demokrácia, annál inkább nehéz ellenállni. Velejár, hogy alkalmatlanságukkal vagy alig leplezett céljukkal magát a demokráciát veszélyeztető pártok-politikusok is hatalomra juthatnak.

Ezzel az ellentmondással az ókori athéni demokrácia nagy alakja, Periklész nem számolt. A tömeg- és médiademokrácia korából visszatekintve, túlzó optimizmusnak tűnik: „Jóllehet a politikát csak néhányan képesek megtervezni, arra mégis mindannyian képesek vagyunk, hogy ítélkezzünk fölötte.” Túlzó optimizmus, mert az ítélkezésnek, mint mérlegelésnek az indulatokon, a pillanatnyi hangulaton felülkerekedő kognitív tevékenységnek kellene lennie. Karl Popper kiegészítése megőv bizonyos illúzióktól: a választás napja nem az új kormányt törvényesíti, hanem a régi kormányzásról mond ítéletet. Ezzel függ össze a demokrácia alapkérdése: „Hogyan tudjuk az állam alkotmányát úgy formálni, hogy a kormánytól vérontás nélkül megszabadulhassunk?” Vagyis a demokrácia lényege, hogy szemben a diktatúrával, rövidtávon leváltható a mindenkori garnitúra. Akárhogy is: körben forgunk. Nincs ugyanis garancia, hogy e bíraskodás ne demokráciaszűkítő kormányzáshoz vezessen, ami azután magának e bíraskodásnak módját/lehetőségét is befolyásolja a következő választáson.

Egyik nyomban észlelhető következményre azonban nem kell addig sem várni. Minden elképzelhető és elképzelhetetlen politikai kérdéssé válik. Visszatérve kiindulópontomhoz, a tudomány, a művészet is közvetlenül közügy lesz a szó legrosszabb értelmében. Tehát itt is politikusok, de legalábbis politikusan végzik a kiválasztást és támogatást. Holott amikor elfogulatlanságra törekező hozzáértők egymást kontrolláló fórumain szakszerű gondossággal járnak el, akkor sem kizárt a tévedés lehetősége. De nem fogható ahhoz, amikor a kiváló (tehát a nem kiváló: átlagos vagy gyenge) tudóst, művészt, vagy ha jobban nemtetszik: tudományágot, művészetágot is kinevezik. Bőven eleget mondtam ahhoz, hogy meg erősítsem a sokat idézett churchilli tételt a demokráciáról, mint legrosszabb kormányzási formáról, nem feledkezve azonban meg a folytatásról: „kivéve az összes többi, amivel megpróbálkoztak.”

Az ismeretlenbe ugrani kétségkívül vakmerőség, de nem kényszerűség, még kevésbé önmagában vett erény. Abból a baloldali anarchisztikus zavaros alapállásból, amelyből például Mailer nézte az ötvenes évek második felében önmagát meg

Amerikát, úgy tűnt számára, hogy „Egyfajta bátorság szükséges; merni az ismeretlent és nem törődni egyáltalán, mennyire brutális, amit teszünk.” Fő, hogy cselekedjünk. Ne rettenjünk meg a kiszámíthatatlan következményektől. A kiszámíthatóktól sem: „Ha jobb világot akarunk, jól vissza kell tartani a lélegzetünket, mivel először elkerülhetetlenül rosszabb világ jön.” Lennének kérdéseim: biztos, hogy mindig így kell lennie? Csak ilyen vakugrással érdemes próbát tenni? És ha igen, miben, mennyivel rosszabb, ami következik és mennyi ideig? És legfőképp: mi jön utána? Az effajta világmegváltás (tozta)tás csak nem azt jelenti, hogy ha minden jól megy és meg is érzük, sikerül eljutnunk egy világba, amely immár nem túlságosan marad el mögött, amelyet lélegzetvisszafojtva felszámoltunk?

Eltételezve kóros indítékoktól, az beszél úgy, ahogy Mailer, akinek társadalmi helyzete miatt nincs mit vesztenie, és ezért okkal érzi pokoli rosszul magát a bőrben – avagy aki azonosul vele és kiemelt értelmiségiként feladatának tartja képviselni őt, mert kismizettként megszólalni képtelen. Hogyan fogadhatná el annak beállítódását, aki „előnyben részesíti a már ismert az ismeretlennel, a kipróbáltat a kipróbálatlannal, aényt a titokkal, a ténylegest a lehetséggel, a korlátozottat a korlátlanl, a közelit a távolival, az elégségest a túláradón bőséggel, a kényelmest a tökéletessel, a jelenbeli kacagást az utópikus üdvösséggel szemben.” Oakeshott jellemzi így a konzervatívot. Bármennyire hiányzik belőle a szárnyalás, az intellektuális meg egyéb kockázatvállalás kedve, mielőtt a gúny nyilaival célba vennének (ehhez nem kell Mailernek lenni), legalább egy kérdés helyénvaló. Vajon a jellemzés az amerikaiak (meg nyugat-európaiak, meg japánok, meg...) mekkora hányada tényleges állapotának felelt meg, összehasonlítva azokéval, akikre helyzetük okán sehogy sem talált? Azt a kérdést már fel sem teszem, hogy mire vezetett volna) az összehasonlítás a megváltási kísérletek alanyainak döntő többségével. Persze, megvetendő az effajta méricskélős földhözragadt empiria, ha csak azzal érhetjük be, ami a mindenkinek egyenlően járó abszolút Jót szavatolja.

„A szocializmusra nem kívülről mérték végső csapást, hanem önnön súlya alatt összeroppant. Legyőzéséhez nem volt szükség hadseregekre, a NATO csapatok bevonulására vagy amerikai rakéták bevetésére, csak azoknak az embereknek az akaratára és elszántságára, akiket a szocializmusnak kellett volna boldoggá tennie” – olvasom egy magyar író könyvében. Bravúros teljesítmény kevesebb mint négy sorban hat olyan állítást tenni, amiből egy sem áll helyt.

A szovjet blokkra (rendszerre) kívülről mérték döntő csapást. Önnön súlyát ki tudja meddig pompásan elviselte volna, és a Gorbacsov nevű történelmi véletlen sem fordulhatott volna elő, ha nem kényszerítették volna fegyverkezési versenyre, ha ellenébe nem szegültek volna az övénél jóval hatékonyabb hadseregek. Ezért nem volt szükség NATO csapatok bevonulására vagy amerikai rakéták bevetésére, ami amúgy is badar ötlet. A szocializmus által nem boldogított emberek elsöprő többsége rendszert megdöntő akaratának és elszántságának nálunk (és ebben sem voltunk magunkra hagyottak) hosszú évtizedek óta semmi jele nem volt. Bár magam azon kevesek közé tartozom, aki ma is nagyra becsülik az egykori igen véges számú, nyíltan fellépő hazai ellenzékiek akaratát és elszántságát, természetesen nem gondolom, hogy a rendszerváltozást ők okozták. E felismerésnél sokkal fájdalmasabb az, hogy immár inkompetens politikusként (meg tanácsadóként)

közreműködésük az új rendszerben meglepően gyorsan felőrölte kivételes erkölcsi tőkéjüket, ami nemcsak nekik, de a köznek is rosszat tett.

Hiába tudom, hogy mennyi minden lehet sokkal rosszabb, nem dob fel.

Kellemes a közérzetem. Nem gondolok semmire. De csak rövid ideig tart. A semmire gondolok.

Könnyű halál. A nyelv képes a legnagyobb képtelenségek kimondására. Valóban, nem ismeri a lehetetlent.

A halál: helyrehozhatatlan hiba.

Luther az individuuum jellegzetességét így nevezte meg: „Te vagy az, aki meghal, senki más nem teheti helyetted.” Elképzelek egy világot, amelyben a halál átruházható volna másra, és a rettenet nyomban elfog, ha ilyenben kellene élnem... Mindig tudtam: ez a világ a létező világok legjobbika.

Állapotom javulóban. Pesszimizmusom visszatérőben.

